2.1983

Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

51-йил чиқиши

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

Муҳаммад Али. Икки дилнинг кўприги. Шеърлар 3
Нурали Қобул. Яшаш учун кечикма. Қисса 10
Эркин Воҳидов. Жаҳонгир ва сартарош. Шеър 40
Одил Ёқубов. Кўҳна дунё. Роман. Охири 45

ДЎСТЛИК ГУЛДАСТАСИ

Ольга Лебединская, Дегук Угай, Роҳила Ҳафизова, Мамбет Аблялим. Шеърлар . . . . . 150—153
Юрий Вологин. Куй. Ҳикоя 154
Шукур Дадаш. Фидойи. Баллада 161

СТАЛИНГРАД ЖАНГИНИНГ 40 ЙИЛЛИГИГА

Асад Асилов. Ватан учун жангга кирганлар 163

ОЧЕРК

Анвар Эшонов. Ўша куни тўй эди 167

ЮБИЛЯРЛАРИМИЗ

Эркин Худойбердиев. Балоғат 171

НАВОИЙХОНЛИК

Алишер Шомуҳамедов. Алишер Навоийнинг Жомийга татаббуълари 173
Поён Равшанов. Алишер Навоийнинг шажараси 176

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ 80 ЙИЛЛИГИГА

Бобоназар Йўлдошев. «Менинг оғам рус бўлур...» 182

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

Василий Жуковский. Шеърлар 186

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК

Матёқуб Қўшжонов. Баркамол бирлик, миллий колорит, интернационал руҳ 188

ТАҚРИЗЛАР

Султонмурод Олимов. Тўёна тўплам 198
Эркин Бозоров. Пахтакор меҳнатини шарафлаб 200
Шукур Қурбонов. Муносабатлар самимийлиги 202

ГУЛҚАЙЧИ

Йўлдош Солижонов. Анъанавийлик ва унга ёндашиш 204
Маданий ҳаёт 206
Адабий журналлар февраль ойида 207

www.ziyouz.com kutubxonasi

Матёқуб Қўшжонов

БАРКАМОЛ БИРЛИК, МИЛЛИЙ КОЛОРИТ, ИНТЕРНАЦИОНАЛ РУҲ

(СССРнинг 60 йиллиги ва бадиий ижоднинг баъзи масалалари)

СССРнинг ташкил топганига 60 йил бўлди. Минг-минг йиллик тарих учун 60 йил — денгиздан томчи. Бироқ бу давр ичида совет халқи ҳаётида шу даражада катта ўзгаришлар рўй бердики, уларнинг салмоғи ва моҳиятини йиллар билан эмас, балки фақат социалистик революция мазмуни билан ўлчаш мумкин, холос. Қўлга киритилган ютуқларнинг энг йириги шу бўлдики, қисқа тарихий давр ичида ҳамма халқлар баробарига ижтимоий, иқтисодий ва маданий юксакликка эришдилар. Ана шу юксакликлар ишимиздаги баъзи бир камчиликларни ҳам кўришга имконият беради.

I. Ҳаётбахш биродарлик сафида

Совет ҳокимиятининг биринчи йилларидаёқ улуғ пролетар ёзувчиси Максим Горький социалистик жамиятни барпо этишга тўла хизмат қиладиган, барча халқларни коммунистик руҳда тарбиялашга қодир, ягона метод асосида камол топадиган кўп миллатли совет адабиётини орзу қилган ва унинг ташкил топишида ўзи жонбозлик кўрсатган эди. Ҳозир фахр ва қаноат билан айтиш мумкинки, коммунизм қурувчиларининг қўлида муҳим қурол бўлган ана шундай кўп миллатли адабиёт яратилди.

Шубҳасиз, бу адабиётнинг яратилишида Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг адабиёт ва санъат соҳасидаги доимий ғамхўрликлари, қатор партиявий ҳужжатлар, шу билан баробар ҳаётни реалистик ўзлаштиришда катта тажриба орттирган йирик адабиётларнинг, хусусан улуғ рус адабиётининг хизмати бениҳоя катта бўлди. Шу сабабдан ўзбек адабиётининг барча ютуқлари ва Бутуниттифоқ адабиётлари ичида тутган ўрни ва мавқеи ҳақида гап кетганда, биринчи галда рус ва ўзбек адабий алоқаларининг ҳаётбахшлиги хусусида фикр юритиш лозим бўлади. Шуни айтиш керакки, рус ёзувчиларининг ўзбек совет адабиёти тараққиётига таъсири маданиятимиз тарихида бениҳоя муҳим ва чексиз ҳаётбахш манбалардан биридир. Шу маънода бундан бир аср муқаддам Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилиши ерли халқлар учун тарихий бурилиш бўлди.

Рус халқи маданиятининг ўзбек халқи маданиятига таъсири ҳақида гапирганда, ўтмиш тарихга бир назар ташлаб ўтиш зарар қилмайди. Бу ўринда XIX асрнинг охирида Туркистондаги маҳаллий матбуот саҳифаларида илк бор А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, И. А. Крилов асарларининг пайдо бўла бошлаганлиги хусусида фикр юритиш мумкин. Кейинги даврга ўтиб, XX асрнинг бошларида рус адабиёти намуналари фақат вақтли матбуотда эмас, алоҳида рисолалар, китоблар шаклида ҳам ўзбек китобхони қўлига етиб келгани, рус адабиёти ва сиёсий адабиётлар таъсирида социал-демократик ғоялар тарқалганини эслаш керак бўлар эди. Шубҳасиз, ўзбек адабиёти тараққиётига илғор рус адабиётининг таъсири ўша вақтлардан бошланган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Рус ёзувчилари билан бевосита ижодий мулоқотлар, чинакам биродарлик совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида кучайди. Бора-бора бу мулоқот ҳаёт талабига мувофиқ самарадорроқ бўла борди. 30—40-йилларда А. Толстой, А. Фадеев, Н. Тихонов, В. Луговской, Н. Погодин каби сўз санъаткорлари Москвада ҳамда республикамизнинг ўзида Садриддин Айний, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Комил Яшин, Уйғун, Зулфия сингари ўзбек адабиётининг йирик намояндалари билан мустаҳкам алоқа боғладилар. Адабиётнинг долзарб масалалари ва конкрет асарлар ҳақида фикр олишдилар ва ижодий ҳамкорлик қилдилар. Улуғ рус ёзувчиси А. Толстой, машҳур драматург Н. Погодинлар Улуғ Ватан уруши йилларида Ҳамид Олимжон билан яқин ҳамкорликда ишлашди; ўрни келганда улар биргаликда ҳаммуаллифлик ҳам қилишди. Ойбек дўстлари Н. Тихонов ва А. Фадеевлар билан ўз роман ва поэмалари хусусида фикр алмашди.

Кейинги йилларда бу хилдаги биродарларча мулоқотни ёзувчи Шароф Рашидов, Комил Яшин, Сарвар Азимовлар муваффақиятли равишда давом эттирдилар. Эндиликда ёзувчиларнинг шундай ўзаро алоқалари кўлам жиҳатидан кенгайиб кетди. Бу биродарлик обиҳаёт сингари маданиятимиз томирларига бориб етмоқда.

Бу борадаги ҳамкорликларга доир фактларни яна кўплаб қайд қилиш мумкин. Бироқ шу нарса аниқки, рус ёзувчилари — М. Горькийдан тортиб, то бугунги йирик сўз санъаткорлари — Г. Марков, В. Кожевников, А. Софронов, Н. Грибачев, С. Баруздин, В. Солоухин, Р. Казакова, Е. Евтушенко, Е. Исаев, Р. Рождественский, А. Вознесенский каби ёзувчиларгача ўзбек шоир ва адиблари билан дўстона муносабатда бўлиб келяптилар. Ижодий алоқалар баъзан шахсий дўстлик, фикр олишувлар, бир-бирларининг асарларини таржима қилиш, баъзан эса баробар ижодий меҳнат каби хилма-хил кўринишларда давом этмоқда.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, баъзи йирик рус ёзувчиларининг услубий хусусиятлари ўзбек адибларининг ижодида кўзга ташланадиган бўлди. Н. В. Гоголь, А. П. Чеховга хос бадиият усулларининг Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад ижодига, В. В. Маяковскийнинг Ғафур Ғулом ижодига самарали таъсири ҳақида ўзбек адабиётшунослигида кўп фикрлар айтилди. Булардан ташқари, илмий адабиётларда М. Горький ижодий принципларининг Ойбек ижодига таъсири, хусусан, «Она» романидаги ижобий қаҳрамон яратиш тажрибалари ўзбек совет адабиётида тўлақонли ижобий қаҳрамон образи тасвирланган «Қутлуғ қон» романида ўзига хос йўллар билан давом эттирилганлиги қайд қилинди. Кейинроқ М. Горький анъаналари яна ҳам чуқурлашди, ўзбек ёзувчиларининг ижодий тажрибасига теранроқ илдиз отди. М. Горький ижодига хос меҳнат поэтикасини ўзбек ёзувчилари муваффақиятли равишда ўзлаштирдилар.

Шароф Рашидов, Асқад Мухтор романларига назар ташласангиз, аввалambор уларда алоҳида пафосга эга бўлган меҳнат поэтикасини кўрасиз. Ҳар иккала адиб ҳам бутун маҳоратини ишга солиб, ижодий меҳнатни улуғлайди, «Инсон ўз меҳнати билан улуғ» деган ғояни асарларининг мағзига сингдиради. Шароф Рашидовнинг романлари — «Ғолиблар», «Бўрондан кучли», «Қудратли тўлқин», Асқад Мухторнинг «Опа-сингиллар», «Туғилиш», «Чинор» сингари романларида биз меҳнат туфайли камолга етган йирик қаҳрамонлар тасвирини кўрамиз. Меҳнат поэтикасини акс эттириш бу адиблар асарларида муҳим ижод мактаби сифатида шаклланди. Шу маънода бу адиблар Максим Горький ижодий принципларини муносиб давом эттираётганини кўрамиз. Назир Сафаровнинг очерклари-чи? Бу ерда ҳам биз ўша манзарага — меҳнат поэтикасига дуч келамиз. Бундан ташқари Назир Сафаров ижодида ҳаёт проблемалари юзасидан овечкинчасига кескин фикр билдириш, чигал масалаларни синчковлик билан ўрганиб, тўғри ва объектив хулосалар баён қилиш, ҳақиқатга фидойилик сингари фазилатлар кўзга ташланади.

Рус адабиётининг барча йирик санъаткорлари ўзига хос мактаб яратгани ва яратаётгани маълум. Ўзбек ёзувчилари ана шу бадиий мактабларидан баҳраманд бўлаётирлар.

Пиримқул Қодиров романларида инсон қалб диалектикасининг очиб берилишида Л. Толстой ва К. Фединлар тажрибаси сезилиб туради. Одил Ёқубовнинг ижодий тажрибасида, хусусан «Улуғбек хазинаси» ёхуд кейинги «Диёнат» романида бугун номи дунёга таралган йирик рус ёзувчиларининг ҳиссаси оз эмаслиги равшан. Адабиётга энди кириб келаётган қайси бир истеъдодли ўзбек ёзувчиси рус ёзувчилари билан мулоқотда бўлмаган ва улардан сабоқ олмаган дейсиз!

Иттифоқимиздаги бошқа миллий адабиётлар тажрибаси-чи?

Бу ҳақда ўйлар эканмиз, улуғ шоир Ғафур Ғуломнинг «бири-бирига устоз, бири-бирига шогирд» деган сўзлари эсга тушади. Ҳозирги пайтда СССР халқлари адабиётлари шунчалик яқинлашиб қолдиларки, улар бир-бирларининг ютуқларига шерик, бири иккинчисининг кам-кўстларини тўлдирувчилардир. Шу боисдан миллий адабиётларнинг тажрибасини ҳисобга олмай туриб, умумсовет адабиёти эришган ютуқлар сирини англаш қийин бўлиб қолди. Содда қилиб айтсак, ҳар бир миллий адабиёт кўп миллатли Совет адабиёти деб аталмиш катта оиланинг тенг ҳуқуқли аъзоси, — «ҳам устоз, ҳам шогирд» ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам бугун Чингиз Айтматов, Абдужамил Нурпеисовнинг адабий тажрибаларини ҳисобга олмасдан туриб, Одил Ёқубов ёки ёш прозаик Нурали Қобул ижодий изланишларини тушунтириб бериш қийин. Одил Ёқубовнинг кейинги романларига хос макон ва замон жиҳатидан воқеаларни ниҳоятда жамғариб, фақат ўта керагини, такрор айтамиз, фақат керагини танлаб тасвирлаш ва шу йўл билан воқеаларни кескин конфликтлар фонида бера билиш: воқеалар ривожи билан китобхон диққатини доим банд қилиб бориш сингари хусусиятларда Чингиз Айтматов ижодий анъаналарининг ҳиссаси йўқмикан? Қатор қисса ва ҳикояларда ҳаётнинг мураккаб, зиддиятли нуқталарини танлаб, уларни тасвирлашда кескин драматик ситуациялар

www.ziyouz.com kutubxonasi

яратиб, қаҳрамон тақдири билан китобхонни қизиқтира олишда Нурали Қобул Чингиз Айтматовдан нималарнидир ўрганмаганмикин? Қорақалпоқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергеновнинг «Кўз қорачиғи» романидаги драматизмда фақат Чингиз Айтматов эмас, Шароф Рашидов, Одил Ёқубовнинг ҳам драматик ситуациялар яратиш маҳоратига хос белгилар борлиги ўз-ўзидан сезилиб туради.

Қайсин Қулиев, Давид Кугултинов, Расул Ҳамзатовлар шеърий тажрибасини ҳисобга олмасдан Зулфия, Рамз Бобожон, Шукрулло, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов ва бошқа шоирларимизнинг ижодий изланишларини англаш амримаҳол бўлмасмикин? Буларнинг барчаси кўп миллатли адабиётимиз ривожида пайдо бўлган ва унинг асосий принципларидан бири бўлиб қолган ҳақиқатдир.

Бу ерда адабий таъсир масаласининг мураккаблигини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади. Қаранг, шоир Шукрулло бу хусусда бизга нима дейди:

«Тўғри, биз қатор ўзбек шоирлари Қайсин Қулиев, Расул Ҳамзатов, Давид Кугултинов, Мустай Каримлар билан доимий мулоқотдамиз. Бир-биримиз билан ғоялар хусусида фикрлар олишамиз, бир-биримизга шеърлар ўқиймиз, ҳар хил вазиятда баҳслар юритамиз, баъзан тортишамиз, талашамиз. Шахсан мен улардан нималар юққанини аниқ айта олмайман. Бироқ улар билан суҳбат қуриш, тортишиб-талашиш, баҳслар қуриш учун улар савиясида бўлишга интиламан, баъзи нарсаларни обдан ўйлайман, бор кучимни сарф қилиб поэзия сирлари хусусида мушоҳадалар юритаман. Уларнинг нутқ ва шеърларини эшитиб ўзимда йўқ хурсанд бўламан ва ҳар гал шулардек нутқ сўзласам, шулардек шеър айтсам экан, деган орзу билан банд бўламан. Фикримча, улар ҳам шундай ҳолатда юрсалар керак. Менимча, адабий таъсирнинг фазилати ҳам шунда. Адабий таъсирни фақат ўхшашликлардан ахтарувчилар, менимча, тўғри иш қилишмайдилар».

Шукруллонинг фикрларига тўла қўшилиш керак. Адабий таъсирнинг илдизлари теран, уни дарров юзага чиқариш осон эмас. Бу масалада шаклан ўхшашликлар изласш йўлидан бориб ҳақиқатни очиб бўлмайди, албатта.

Адабий таъсир бадиий ижоднинг ўзи каби ҳар хил ҳолатда, ҳар хил шаклда намоён бўлади. «Гирдоб» романининг муаллифи Ўктам Усмонов билан суҳбатлашиб, адабий таъсирдан гап очсангиз, қуйидаги сўзларни эшитасиз:

«Мен узоқ йиллар давомида олимлар ҳаётини ўргандим, мақола ва очерклар эълон қилдим. Олимларнинг ишлари ва ҳаётига бағишланган рус тилидаги асарлар билан танишдим. Менда Д. Граниннинг асарлари катта таассурот қолдирар, улардаги олимларнинг зиддиятли ҳаёти тасвири мафтун этар эди. Бир куни ҳаётда кўпгина камчиликларни кўрган, бироқ ўзи тузукроқ бир иш қилмаган қаҳрамон тасвирланган асарни ўқиб қолдим. Нимагадир бу асарга нисбатан менда норозилик ҳисси туғилди. «Э, бўлмабди-ку», деган фикр хаёлимдан ўтди. Шунда мен илм йўлининг машаққатларига чидам берган, не-не қийинчиликларни енгиб, фанга кириб келган ёш ихтирочи тақдирини яратиш керак экан-да, деган хулосага келдим. Мен кузатиб юрган ҳаётнинг ўзи ҳам шунга материал берди. «Гирдоб» шу йўсинда майдонга келди».

Кўраяпсизки, Д. Гранин асарлари Ўктам Усмоновда ҳаётга тўғри ёндашиш ҳиссини уйғотган бўлса, иккинчи бир ёзувчининг тажрибаси унга Гранин йўлининг нақадар ҳаққоний эканини кўрсатибди.

Адабий таъсирнинг ранг-баранглигидан далолат берадиган бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Биз адабий алоқалар масаласини атайин биринчи планга қўйиб гапиряпмиз. Бунинг сабаби маълум: ривожланган социалистик жамият барпо этилаётган, совет кишиларининг янги тарихий бирлиги — совет халқи камолга етаётган бир пайтда миллатлараро ва халқлараро рўй бераётган барча мулоқоту муносабатлар ҳал қилувчи омиллардан бўлиб қолди.

Кўп миллатли совет адабиётининг тараққиётини белгилайдиган яна бир муҳим масала ҳам бор. Бу — ҳар бир адабиётнинг миллий замини. Бу — асрлар мобайнида ҳар бир халқ тўплаган ва бойитган маданий анъаналар ҳамда 60 йиллик ҳамкорлик натижасида қайта тикланган маданий мерос сабоқларидир. Бу омилни ҳисобга олмасдан халқларнинг маданий ҳаётидаги сифат ўзгаришларини тўла англаш мумкин эмас.

Хўш, маданиятимизнинг тезкорлик билан тараққий этишида, адабий муҳитнинг соғломлашиб, камолот чўққисига чиқа боришида маданий меросимизнинг роли қай даражада? Ундан биз нималарни ўрганамиз, қандай сабоқ оламиз? Нега биз уни шунча қадрлаймиз?

2. Адабий мерос ва бадиий ижод

Ҳар бир адабиётнинг ривожланиш босқичларида ўзига хос хислатлар бўлади. Ўзбек совет адабиётининг биринчи авлодига мансуб санъаткорлар ўтмиш адабиётини пухта ўрганган, ундаги қимматбаҳо тажрибалардан ўз ижодий изланишларида тўла фойдаланган эдилар. Улар Лутфий, Алишер Навоийни, Машрабу Нодирани, Фурқату Аваз Ўтарни қўлёзмаларда мутолаа қилганлар. Улар классикларимизнинг асарларини бевосита ўрганиш туфайли ўз санаътига санъат қўша олганлар.

Бугун-чи? Бугун ҳам шоир ва адибларимиз ўтмиш тажрибаларини четлаб ўтишаётганлари йўқ. Истеъдодли ижодкор учун улуғ аждодларимизнинг ижодий сабоқлари

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳамиша дастуриламал бўлиб қолади. Қайси бир шоир ёки қайси бир адиб билан суҳбат қурсангиз, улар санъаткор аждодларимизнинг номларини алоҳида ҳурмат билан тилга оладилар.

Шоир Абдулла Орипов ёшлар билан ижод ҳақида суҳбатларидан бирида Алишер Навоийнинг кўплаб мисраларини ёд билишини айтган экан. Мабодо адабий мерос ҳақида гап очилса, шоир сўзни улуғ бобомиз Алишер Навоийдан бошлаб, унинг номи билан тугатади. «Мен Навоийдан масаланинг моҳиятига киришни, шеърни сеҳрли таёқдай ўйнатишни ўргандим. У киши мазмун айтишнинг устаси эди. Шеър айтаберіш мумкин, лекин Навоий мазмун билан айта олган». Мана, Абдулла Ориповнинг Алишер Навоийга таъзим билан берган баҳоси, билдирган муносабати. Разм солиб кўринг: Абдулла Орипов шеърларини ўқиётганингизда унинг шакли хусусида ўйлаб ҳам ўтирмайсиз, чунки хаёлингизни аввало шоир демоқчи гап — маъно банд қилади. Шеър мазмунини тўла англаб бўлгандан кейингина у қандай яратилгани, шакли ҳақида ўйлаб кўришингиз мумкин.

Истеъдодли шоирларимиздан бири Эркин Воҳидов ҳам университетда ўқиб юрган пайтларидаёқ Алишер Навоий ижодини қунт билан ўрганганини, ҳатто «Хамса» юзасидан диплом иши ёзганини биламиз. Буюк шоирнинг таъсири унинг шеърларидан ҳам сезилиб туради. Арузда шеър битадиганлар ичида классик адабиётимизга энг яқинларидан бири Эркин Воҳидов эмасми?

Шоир Омон Матжон Алишер Навоий билан баробар Огаҳий шеърларини ҳам қунт билан ўрганаётгани маълум. «...Улуғ шоир билан боғлар сари қўйдик қадам» дейди у Огаҳий ғазалига бағишланган муҳаммасида.

Улуғ гуманист ҳаёти ҳақида шеърий роман ёзган Барот Бойқобилов Алишер Навоий ижодини навоийшунос олим даражасида билади. «Маданиятимизнинг илғор ўтмишидаги маънавий ворисийликни ҳис қилар эканмиз, биз бир-биримизни (яъни миллий адабиётлар вакиллари — М. Қ.) ранг-баранг маънавий бойликларимиз билан қувонтириб, бузилмас иттифоқимизни янада кучлироқ мустаҳкамлаймиз... Бинобарин, бугунги кунда Совет адабиётида ижод қилаётган ҳар бир адиб ўз халқининг ўтмишини, ота-боболарини унутишга ҳаққи йўқ»,— деб ёзади Барот Бойқобилов («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1982 йил 17 сентябрь).

Муҳаммад Али, Рауф Парфи, Гулчеҳра Нуруллаева, Ҳалима Худойбердиевалар яратган образлар оламида Алишер Навоий ва Бобир шеърларидан юққан нималардир бор, албатта. Бошқа ўзбек шоирлари ҳақида ҳам шу хил мисолларни кўплаб келтириш мумкин...

Адабиётимизнинг бугунги оқсоқоллари-чи? Комил Яшин, Уйғун ва Назир Сафаровлар ўтмиш адабий меросимизни теран ҳис қилиб, ундаги илғор ижодий принципларни ўзлаштиришга интиладилар. Комил Яшин билан шеърият хусусидан суҳбат қурсангиз, у сизга Навоий, Муқимий, Фурқат, Мунис ва бошқа кўплаб шоирлар ижодидан олам-олам шеърларни ёд айтиб беради. Уйғун (Иззат Султон билан биргаликда) «Алишер Навоий» драмасини яратиб, улуғ шоир даҳосини бутун дунёга тарқалишига муносиб ҳисса қўшди-ку! Бу машаққатли ишга қўл уришнинг ўзи шоирнинг улуғ бобомизга алоҳида ҳурмати эмасми?

Ўз ижодий принципларида ўта замонавийлик билан ажралиб турадиган Шароф Рашидов ҳам адабий мерос проблемаларини ўрганиш, унинг замон талабига жавоб берадиган томонларини оммалаштириш, тарғиб қилиш учун ҳар доим катта куч-ғайрат сарф қилиб келмоқда. Унинг Алишер Навоий ҳақидаги фикрлари замонлар оша ўз аҳамиятини йўқотмайди.

Ўтмиш адабиётига бу хилдаги муносабат, юқорида қайд қилганимиздек, бизга олдинги авлодлардан мерос бўлиб қолган. Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Шайхзодалар ўтмишдаги сўз усталари ижодига қай даражада юқори баҳо бергани, улуғ сиймолар ижодини тадқиқ этиб нашрга тайёрлаганликлари, қатор китоб ва мақолалар эълон қилгани маълум. Бой ва ўзига хос адабий меросимизни ўрганишда қўриқни аслида шулар оча бошлаган эмасми?

Ўзбек совет адабиётининг асосчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий эса ижодининг бир қирраси билан ўтмиш адабиётимиз анъаналарига суянса, иккинчи бир қирраси билан ўзбек совет адабиётида янги методнинг асосчиси бўлиб турибди. Аслида у ўтмиш прогрессив адабиётининг илғор анъаналари асосида ўсиб, улғайиб, янги ҳаёт томон қадам қўйди, инқилоб байроғини баланд кўтарди.

Ўзбек адабиётининг олдинги сафида борган ва бораётган шоир ва адибларимиз ўтмиш маданий меросимиздан нималарни олди, нималарни ўрганди? Назаримизда, масаланинг бу томони ҳам муҳимдир.

Бу саволларга дафъатан жавоб бериш анча мушкул, албатта. Номлари тилга олинган санъаткорлар ўз услублари билан бир-бирларини такрор қилмайдиган, бир-бирларига ўхшамайдиган ижодкорлардир. Шунинг ўзи ҳам юқоридаги масаланинг қай даражада мураккаб эканидан дарак беради. Бизнинг вазифамизни бир оз енгиллаштирадиган нарса шундан иборатки, классик адабиётга муносабат масаласида уларда, сўзсиз, маълум бирлик, умуммуштаракликлар бор. Булар нималарда кўринади?

Аввалambор, янги социалистик адабиёт пойдеворини қўйишга ўз ҳиссаларини қўшган, унинг бугунги ривожи йўлида тинимсиз меҳнат қилаётган ёзувчиларимиз учун ўтмишдаги илғор адабиётимизга хос инсонпарварлик, инсоний ҳис ва туйғуларни улуғлаш, даврга хос социал масалаларга муносабат билдириш ва шу йўл билан ҳаёт оқимига таъсир ўтказишга интилиш сингари хислатлар сабоқ бўлди.

Дарҳақиқат, ўтмиш санъаткорларига хос инсонпарварлик, адолатсиз тузумдан норозилик, бошқача ҳаётни орзу қилиш, ҳаётда тўлиб-тошиб ётган тенгсизлик, адолатсизликларни инкор этиш; оддий кишиларни — меҳнат азаматларини улуғлаш, халқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳисобига бойлик орттирувчи ноинсофларни қоралаш ва ҳоказолар бизга аждодларимиз ижодидан ўтиб, она сути орқали онгимизга сингган, дилимиздан фахрли ўрин олган эмасми? Шу сабабдан В. И. Ленининг маданий мерос ҳақидаги, хусусан унинг ўтмишдаги прогрессив, халқ манфаатини кўзлаган маданият ҳақидаги фикрлари биз учун бениҳоя қадрлидир.

Гапни бадиий ижодга — ёзувчилик маҳоратига янада яқинлаштирадиган бўлсак, шуни айтиш керакки, классик адабиётимиздаги энг яхши асарларга хос фикрларнинг аниқ ва мукаммаллиги, асарда талқин қилинадиган маънонинг тиниқ ва тугаллиги ҳам бугунги сўз санъаткорларини жалб қилмасдан иложи йўқ. (Абдулла Ориповнинг юқоридаги сўзларини яна бир бор эсланг).

Ўзбек совет адабиётининг фахри бўлмиш асарларни олинг — бу ё Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Бой ила хизматчи»сими, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлари»ми, Ҳамид Олимжоннинг «Бахтлар водийси»ми, Ғафур Ғуломнинг «Сен етим эмассан»ими, Комил Яшиннинг «Ҳамза»сими, Шароф Рашидовнинг «Ғолиблар»ими, Одил Ёқубовнинг «Диёнат»и, Назир Сафаровнинг «Момақалдироқ», Шукруллонинг «Жавоҳирлар сандиғи»ми, Абдулла Ориповнинг «Ўзбекистон»ими, Ўктам Усмоновнинг «Гирдоб»ими, ёхуд Ўткир Ҳошимовнинг «Дунёнинг ишлари»ми — уларнинг ҳар бирида фикрлар булоқдек тиниқ, дарёдек жўшқин эканини кўрасиз. Бу тиниқлик, бу жўшқинлик, бу мукаммалликни Алишер Навоий ёхуд Огаҳий анъаналаридан узиб олиб тушуниб бўлармикин? Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» поэмаларидаги, Фурқатнинг «Сайдинг қўябер сайёд, сайёра экан мендек» шеъри ёхуд Муқимийнинг «Танобчилар» сатирасидаги фикрий тиниқликни кўз олдингизга келтириб кўринг-чи!

Ўрни келганда айтиш лозимки, фикрни мукаммал ва тиниқ ифода қилишда доим ҳам классик адабиётимиздаги яхши анъаналар даражасида иш тутаяпмизми, йўқми? Устоз боболаримиз қай йўсинда асар яратгани, сўз устида қай даражада қунт билан ишлагани хусусида ўйлаб кўраяпмизми, йўқми?

Афсуслар билан тан олиш зарурки, ҳозирги шеъриятимизда (фақат шеъриятда эмас) шундай асарлар учраб қоладики, уларни ўқиб бўлгач, бирор таъсирчан фикр тополмаганингиз учун сарф қилган вақтингизга, сунъий мисраларга тўкилган кўз нурингизга ачинасиз. Бу хилдаги асарларда шоир ҳаётда мавжуд воқеа ва ҳодисаларни шунчаки юзаки қайд қилиш билан банд бўлади. Пахтанинг хирмон-хирмон эканини, атласимизнинг ранг-баранглиги, бекасамимизнинг жилвадорлиги, ўзбек дўпписининг ноёблигини шунчаки қайд қилишлар билан шеър яратдим деб бўлмайди-ку!

Шу сабабли, истеъдодли шоирларимиз, адибларимиз, шу ҳисобдан ёшлар ҳам, классик шеъриятимиздан, биринчи навбатда, фикр аниқлиги, маъно тиниқлигини ўрганган бўлса керак деган хулосага келасиз. Фикрнинг аниқ ва тиниқлиги эса санъатнинг зарур фазилатларидан бири. Биламизки, тиниқ ва аниқ фикр айтилган асарларгина китобхонни мафтун қила олади.

Аммо фикр айтиш масаласини ҳам тўғри тушуниш керак. Фикрни риторик шаклда, «бор нарсани — бор, йўқ нарсани — йўқ» қабилида қуруққина шеър шаклига солиб, газета ва журналларда эълон қилаберш мумкин. Баъзи шоир ва адиблар шундай қилишади ҳам. Бу хилдаги нарсаларни вақтли матбуот шеърлари деб аташади. (Бадиий асарларни мангулик ва ўткинчига ажратишнинг ўзи тўғри эмас). Бу хилдаги қуруқ ва жозибасиз асарларга бирор эътироз билдирсангиз, «Менинг асаримда мана бундоғ фикр бор-ку», деб сизга замонанинг улуғ ғояларидан битта-иккитасини пеш қилишга уринишади. Бироқ шу фикр санъаткорона айтилганми, йўқми — бу билан ёзувчи ёки шоир дўстимизнинг иши йўқ. Менинг назаримда, истеъдодли шоирларимиз Алишер Навоий, Бобир, Муқимий, Огаҳий сингари устозлардан фикрни оригинал образларда, алоҳида пафос билан, жозибали айта олишни ўрганганлар. Адабиётимиз тарихида баъзан жозибали, образли, пафос билан айтилган бир неча мисрага йирик шоирларнинг «бутун ижодимни берар эдим» деб ҳавас билан айтган сўзларини биламиз-ку! Ижод сирларини тўла англаган, унинг қадр-қимматини тушунган санъаткоргина буни айтиши мумкин.

Ҳамзанинг «Яша шўро», «Ишчилар уйғон» ёки Ҳамид Олимжоннинг «Россия», «Қўлингга қурол ол!» шеърларини эсланг. Улардаги топиб ишлатилган образлар, маънони тўла ва мукаммал ифодалаш учун яратилган шеърий ритм, зарур пайтда маънодош ва оҳангдош сўзларни қайта-қайта таъкидлашлар — булар ҳаммаси ажойиб пафос ва жозиба яратганки, ўқувчи улардан ҳам катта эстетик завқ олади, ҳам маъно сеҳрига берилиб, ўз қалбини ажиб ҳислар билан тўлдиргандек бўлади.

Ҳаёт қайнаб тонг туманида,
Кўз илғамас эл ўрмонида,
Зўр ўлканинг қайноқ қонида
Ҳукм сурар сафарбар бир ҳол:
Қўлингга қурол
ол!
Кўрсин десанг жаҳонни кўзим,
Ўссин десанг боғимда узум,
Умид билан ўстирган қизим
Десанг агар бўлмасин увол,
Қўлингга қурол
ол!

Шеър шу тарзда давом этади. Қаранг, бу ерда мураккаб образлар йўқ. Ҳаммаси гўё оддий сўзлар. Бироқ шеърда аниқ ва тиниқ маъно бор. Бу маъно ҳар бир банд-

www.ziyouz.com kutubxonasi

да мусиқий ритм билан айтилгани учун шеър суръатли оҳанг яратади. Ана шу оҳанг туфайли «Қўлингга қурол ол!» шеъри катта таъсир кучига эга бўлган.

Демак, гап фикрни ўринлатиб айта билишда! Афсуски, буни эплай олмайдиган шоир ва адиблар учраб туради.

Тўғри, ўтмиш адабиётида ҳам риторик шеърлар, сийқа образлар, бир хил фикрларни такрор-такрор айтиш ҳоллари бўлган, албатта. Бироқ биз учун бугун улар ўрнак эмас. Бизга китобхон дилидан ўрин олган, юксак санъат намунаси ҳисобланган асарлар эъзозлидир.

Шунга боғлиқ яна бир масала бор: баъзи шоирларимиз узундан-узун шеърлар ёзиб, ҳаммага маълум сўз ва ибораларни устма-уст қалаб ташлай берадилар. Бу хилдаги шеърларни ўн мисра қилиб тугатса ҳам бўлади, юз мисра қилиб чўзса ҳам. Айрим адиблар эълон қилаётган асарларни бир том қилиб тугатиш ҳам, икки, уч том қилиш ҳам мумкин. Муайян маъно билан чекланмаган асарларда фикр бениҳоя мавҳум чиқади. Одатда мавҳум фикрларнинг боши ҳам бўлмайди — охири ҳам. Унинг ифода тарзи ҳам ўта жўн бўлади. Демак, асарда санъат йўқ. Ҳақиқий шоир, ёки адиб оригинал фикр топгандан кейингина шунга мувофиқ ёрқин сўз — ифода шаклини излайди. Акс ҳолда ҳақиқий асар чиқмаслигига ишонади у. Сирасини айтганда, бадиий ижодда оригинал фикр билан оригинал сўз бир келади. Сўз ва фикрни бир-биридан ажралган ҳолда тасаввур қилишнинг ўзи эстетик саводсизликдир. Шу сабабли, ўтмиш адабиётнинг дурдона асарларида мазмун масаласига — мазмун билан шаклнинг мувофиқлигига, иложи борича ихчам шаклда йирик-йирик фикрларни айтишга алоҳида эътибор берилганини кўрамиз.

Нега бугун адабий алоқалар билан бир қаторда классик адабиётимиз анъаналарига эътиборни тортаяпмиз? Шунинг учунки, мана, 60 йилдан бери, марксча-ленинча миллий сиёсат туфайли ҳар бир халқ, ҳар бир миллатнинг ўзига хос маданий мероси тамоман қайта тикланди. Тасаввур қилинг: илгари ҳатто Алишер Навоий асарларини ҳамма ҳам ўқийвермаган (бунга халқ орасида саводсизликнинг кўплиги ва китоб нашри йўлга қўйилмаганлиги сабаб бўлган, албатта). Фақат совет тузуми, бузилмас қардошлик иттифоқигина бу ишларга йўл очиб, имконият яратиб берди. Бошқача қилиб айтганда, халқ бу давр ичида ўзининг маданий меросини қайтадан тиклади, уни ҳақиқий халқ бойлигига айлантирди. Энди биз унинг ҳаётбахш анъаналари хусусида бемалол фикр юритиш имкониятига эгамиз.

Масаланинг бошқа бир томони ҳам бор: юқоридаги мулоҳазалардан шоир ва адибларимизнинг ижодий ютуқлари фақат классик адабиёт анъаналарига боғлиқ экан-да, деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Яна бир бор айтишга тўғри келадики, ҳозир — дунё халқларининг, хусусан, адабиёт ва маданият соҳасида бир-бирларига жуда яқинлашган даври ҳисобланади. Бу даврда ҳар бир истеъдод эгаси бамисоли асалари каби гулларнинг барчасидан ўзига керакли шарбатни олиб, асал ясайди.

Юқорида рус адабиётининг ўзбек шоир ва адиблари ижодига таъсири хусусида гапирдик. Ўрни келганда иккиланмасдан айтиш мумкинки, таниқли ўзбек шоирларининг ижодида улуғ лирик Пушкиндан, нотиқ шоир Маяковскийдан ва оташин Твардовскийдан нималардир бор. Бундан ташқари, талантли шоирларимизнинг шеърларида Низомий ва Руставелидан тортиб, Абдулла Тўқай ва Абайгача, Рабиндранат Тагордан тортиб, Пабло Неруда гулларининг ҳам шарбати бор.

Ўзбек шоирларининг Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулиев, Мустай Каримлар билан бўлиб турган доимий мулоқотлари беиз ўтиб кетмаётгани аниқ.

Қозоқ совет адабиётининг классиги Мухтор Авезов ўзбек совет романнависи Адулла Қодирийдан қай даражада таъсирланган бўлса, ҳозирги истеъдодли ўзбек ёзувчилари Одил Ёқубов, Мирмуҳсин, Пиримқул Қодиров қозоқ адабиёти классиги Мухтор Авезовдан шу даражада таъсирланган эмасмикин?

Туркман ёзувчилари Берди Кербобоев, Хидир Деряевлар Абдулла Қодирийни ўзларининг узтозларидан бири деб атаган эдилар. Ҳозир ўзбек ёш ёзувчилари ичида Берди Кербобоев, Хидир Деряев асарларини ўқиб илҳомланган ижодкорлар йўқ дейсизми? Ҳозирги ёш прозаикларимиз ижодида нега Чингиз Айтматов таъсири бўлмаслиги керак?

Адабий мерос ва адабиётлараро алоқа хусусидаги фикрларимизни шундай якунлаш мумкин: қарийб етмиш йиллик социалистик адабиётимиз тараққиёти учун миллий замин — ўтмиш адабий анъаналар қай даражада муҳим бўлса, интернационалистик замин — дунё прогрессив адабиёти анъаналари, айниқса, улуғ рус адабиёти, шунингдек миллий адабиётлар анъаналарининг таъсири шу даражада муҳимдир. Бу икки омил — адабиётни, фақат адабиёт эмас, балки бутун маданиятимизни юксак парвозларга олиб чиқадиган қўшқанот — В. И. Ленин ғоялари билан, Октябрь социалистик революцияси ғалабаси билан ўсиб-улғайган қўшқанотдир. Бу қўшқанот парвози адабиёт ва санъат тараққиётида янги-янги имкониятларни юзага келтирди. Бошқача қилиб айтганда, бу — халқлар дўстлиги, маданий тараққиётда пайдо бўлган метин бирликдир. Шу маънода миллий адабиётлар вакилларининг ҳам бутунittифоқ адабий жараёнда тутган ўрни, улар яратган анъаналар ҳақида яна кўламлироқ, яна чуқурроқ фикрлар айтиладиган вақт келди. Бу эса, ўз навбатида катта камолот нишонасидир.

3. Миллий замин ва интернационал руҳ

Совет адабиёти — кўп миллатли адабиёт. Юқорида айтганимиздек, унинг тараққиёт манбалари ҳам шунга мувофиқ — миллий заминга ва ҳаётимизнинг интернацио-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нал руҳига боғлиқ. Шундай қараганда, булар маълум гаплардек туюлади. Бироқ адабиётнинг «миллийлиги» деган муҳим бир тушунча бор.

Адабиётнинг миллийлиги асосан тил масаласи билан боғланади. Бир ҳисобдан бу тўғри. Бироқ маданиятнинг бошқа турлари — тасвирий санъат, музика ва архитектурага хос миллийликни, табиий равишда, бошқа белгилар асосида аниқлайдилар. Демак, адабиётда ҳам миллийлик мезони фақат тилга боғлиқ бўлмаса керак. Негадир биз масаланинг бу томонига кам эътибор берамиз. Аслида, адабиётнинг миллийлигини кўрсатадиган бир қанча белгилар мавжуд. Булардан энг муҳими халқ психологияси, ҳар бир миллатнинг бошқалардан фарқланадиган турмуш тарзи, касб-кори, урф-одати, этнографик ўзига хосликлари ва ҳоказолар.

Онг ва дунёқараш, ҳаёт муаммоларини тушуниш жиҳатидан Мурманск ёки Болтиқбўйи балиқчилари билан ўзбек пахтакори ўртасидаги фарқ оз бўлиши мумкин. Бироқ турмуш тарзи, урф-одатлари, бинобарин, баъзи бир психологик ҳолатлари билан улар бир-бирларига ўхшамаслиги турган гап. Бу урф-одатлар, этнографик белгилар йиғилиб миллий колоритни яратади. Адабиётда мана шу миллий колоритнинг тасвири миллийликни таъмин қилади.

Миллий колоритни акс эттиришда адабиётнинг ўз принциплари бор: у халқнинг яхши, илғор урф-одатларини қувватлайди, қолоқ томонларини қоралайди. Шу йўл билан адабиёт инсон камолоти йўлида хизмат қилади. Энг муҳими, адабиёт урф-одат, психологик қатламларнинг моҳияти, уларнинг келажаги билан қизиқиши ва китобхонга етказиши керак бўлади. Шундай экан, муайян адабиётдаги миллий колорит ўша халқ ҳаёти хусусида бошқа тилда ёзилган асарларда ҳам акс этмайдими?

Разм солиб кўрсангиз, ҳозир иттифоқимиздаги адабиётлар тараққиётида, ҳаётни реалистик тасвирлашда миллий белгилар тўсиқ бўлмай қоляпти. Энди миллий белгиларни фақат ўша халқ вакили акс эттириши мумкин, деган тушунча ҳаётнинг тараққиёт тенденцияларига тўғри келмай қолди. Адабий жараёнга назар ташланг. Ўзбек ёзувчиси рус ҳаёти тасвирини яратиши, рус кишиси образини бинойидай акс эттириши мумкин. Бу хусусда адабиётимизда мисоллар кўп.

Узоққа бормасдан энг янги фактга разм солайлик: яқинда машҳур ёзувчимиз Шароф Рашидов «Дил амри» қиссасини эълон қилди. Асарда кекса рус ўқитувчиси Иван Иванович билан темирчи Миша бобо характерлари тасвирланган. Шундай қараганда, бу ҳар икки бобо ҳам Россиянинг Ўзбекистондан узоқ турган шимолий ўлкаларидан бирида туришади. Шароф Рашидов улар характерига хос бағри кенглик, олижаноблик, ўз халқи кучи ва қудратига ишонч туйғуларини усталик билан тасвирлайди ва шу йўл билан жозибали, маънодор характерлар яратади. Бу образлар билан танишар эканмиз, худди шу хислатларга эга бўлган ўз халқимизнинг нуроний кексалари ҳам, биз билан ёнма-ён яшаётган, керак пайтларда бизга яхши суҳбатдош ва маслаҳатчи бўлган рус кексаларининг образлари кўз олдимизга келади.

Ўз навбатида рус ёзувчиси ўзбек ҳаёти, ўзбек кишиси образини яратса ҳеч ким бунга ажабланмайди. Шундай рус ёзувчилари борки, уларнинг асарларида ўзбек ҳаёти объектив ва ишонарли акс эттириляпти. Бу фақат рус ёзувчиларигагина хос хусусият эмас.

Украинанинг атоқли ёзувчиси Иван Ле Мирзачўл ерларини ўзлаштириш ишларида фаол иштирок этган. Кейинчалик у ўз асарларида, хусусан «Тоғ оралиқлари романи»да ўзбек халқининг янги ҳаёт учун олиб борган курашини ишонарли акс эттирди. Асарда ўзбек халқининг ўша даврдаги турмуш тарзи ва урф-одатларини ҳам яққол кўрамиз.

Украиналик яна бир ёзувчи С. Плачинда 70-йилларнинг охирларида «Ўзбек Яковлев» номли очерк эълон қилди. Бу асарда Улуғ Ватан уруши фронтларида ҳалок бўлган рус ўртоғининг фамилиясига ўтган (улар жанг олдидан шундай қасам ичишган) ўзбек йигитининг жасорати-ю, дўстларга садоқати тасвирланади. Ёзувчи ўзбек Яковлев характерини намойиш қиладиган миллий белгиларни — уй-рўзғор тутиш, бола тарбиялаш, меҳмон кутиш сингари кўплаб тафсилотларни ҳам четлаб ўтган эмас.

Ҳаёт материалига мувофиқ адабий фактлар ҳам ранг-баранглаша боради. Қуйидаги мисолларга назар ташланг: Ўзбек адабиёти составида шоир ва ёзувчи Николай Гацунаев ижод қилаётир. У бир неча шеърий тўплам ва насрий асарлар эълон қилди. Николай Гацунаев — осетин. Ўзбек тилини мукаммал билади. Хоразмда ўсиб улғайгани учун ўша лаҳжада сўзлашни ёқтиради. Лекин рус тилида ижод қилади. Асарларининг материали — Ўзбекистон халқлари ҳаётидан олинган. У ўз асарларида кўплаб ўзбек кишилари образларини яратди.

Бошқа бир ёзувчи — Владимир Тюриковни олинг. У рус ёзувчиси, қатор очерк ва қиссалар муаллифи. Ўзбек, қорақалпоқ ҳаётини яхши билади. Унинг ўзбек маданияти тарихини тадқиқ қилишга қўшган ҳиссаси-чи? Тюриков ўзбек маданиятига доир воқеалар хронологиясини яратди. Бу хилдаги машаққатли ишни амалга ошириш учун ўзбек халқига нисбатан катта муҳаббат бўлиши керак эди унда.

Бу ўринда яна бир фактни айтмасдан ўта олмайман: Ростовда истиқомат қилувчи рус ёзувчиси В. Моложевенко 1982 йилда «Сурхоннинг оловли қуёши» номли китоб эълон қилди. Китоб республикамизнинг жанубий ўлкаси — Сурхонга алоҳида муҳаббат билан ёзилган. Уни ўқиб, бошқа бир миллат вакили иккинчи бир халқнинг юртига шу даражада муҳаббат қўйганидан ҳайратга тушасиз. Ўзбек халқи, хусусан, Сурхон аҳолисига хос баъзи бир урф-одатлар — ҳашар, улоқ ва кўпкари, аския, сўри ва супаларда бутун оила жамулжам бўлиб кўк чой ичишлар — буларнинг ҳаммасини у қизғин муҳаббат билан тасвирлайди. Сурхондарё ҳаёти ҳақида кўпгина асарлар ёзилган, бироқ уларнинг биронтасидан В. Моложевенко келтирган маълумотларни топа олмайсиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ёзувчи Жавдат Илёсов Бошқирдистонда туғилиб ўсган. У Ўрта Осиё халқлари ҳаёти хусусида тарихий романлар ёзди ва ўзи тасвирлаган давр ҳақида шу даражада объектив маълумотлар бердики, буни фақат мамнуният билан қайд этиш керак.

Татар ёзувчиси Шомил Алядин қатор қисса ва романларида Чирчиқстрой, Оҳангарон кўмир кони ишчилари ҳаётига доир манзараларни анча кенг эпик планда тасвирлаб берди.

Республикамизда неча ўн йиллардан бери ижод қилиб, қатор роман ва қиссалар яратган ва уларда умумхалқ курашида фаол иштирок этган турли миллат вакилларининг образларини яратган М. Шевердин, А. Удалов сингари ёзувчилар фаолиятининг моҳияти ҳам шу билан белгиланади, албатта. Бугунги кунда қатор қисса ва романлар муаллифи бўлган Б. Пармузин, Т. Марьяновский, Ю. Ковалев ва бошқа қатор ёзувчиларнинг ижодларини ҳам шу тарзда англаш керак.

Кейинги пайтларда баъзи миллий адабиёт вакиллари ўз асарларини иккинчи бир тилда, масалан рус тилида ёзаётирлар. Чингиз Айтматов билан Темур Пўлатов ижоди бунга ёрқин мисол бўла олади. Уларнинг асарларида қирғиз ва ўзбек ёки бошқа халқларнинг умуминсоний фазилатлари, ўзига хос урф-одатлар, психологик хислатлари акс этади.

Ёзувчи Комил Икромовнинг миллати ўзбек бўлса ҳам ўзи республикамизда яшамайди. Бироқ у рус тилида ёзган асарларида Ўзбекистон тарихини, ўзбек халқи ҳаётига мос миллий белгиларни ҳам, интернационал хислатларни ҳам акс эттира олади. Раим Фарҳодийни биз бошқа халқ шоири деб айтолмаймиз-ку.

Демак, адабиётнинг миллийлигини фақат тилга боғлаб қўйиш — бу масалани анча тор тушуниш бўлар эди. Тўғри, ҳар бир халқ ёзувчисининг ўз она тилида ижод қилиши катта аҳамиятга эга. Бироқ адабиёт тарихида бошқа тилда ижод этиб, ўз халқига, шу билан умуминсоният маданиятига хизмат қилган ёзувчилар ҳам учраб туради. Ҳозир эса миллатларнинг бир-бирларига яна ҳам яқинлашган пайтида бу ҳодиса типик бир ҳол бўлиб қолди.

Иккинчи бир хулоса шундан иборатки, Иттифоқимиздаги ҳар бир миллий республиканинг адабиёти таркибида бошқа миллий адабиётлар ҳам ривож топаяпти. Масалан, ўзбек адабиётини республикада ижод қилаётган рус, татар, уйғур, қорақалпоқ ижодкорларининг адабий маҳсулотларидан ажралган ҳолда тасаввур қилиш қийин. Ҳар бир ёзувчининг асарида қай даражададир бошқа миллат вакилларининг образлари иштирок этиши табиий бир ҳол бўлиб қолди.

Бошқа миллий адабиётлар ҳам шу тарзда ривожланаяпти. Бундай ижодкорларнинг асарларидаги миллийлик масаласини қандай тушуниш мумкин?

Бу ўринда шуни айтиш керакки, ёзувчиларимиз интернационализм руҳига тўла равишда риоя қилиб, бир миллатнинг иккинчи миллатдан фарқланадиган қирраларини бўрттиришга уринмайдилар, балки миллий ҳис ва туйғуларга алоҳида ҳурмат ва эҳтиром сақлаш йўли билан ижод этадилар. Миллий характерлардаги ўзига хосликларни кўрсатишдан чекинмаган ҳолда, асосий эътиборни социализм даврида вужудга келган муштараклик ва интернационализм фазилатларини тасвирлашга қаратадилар. Улар аксарият ҳолларда бир-бирларига тўғри келадиган, демак, ҳамма миллатларга хос умуминсоний белгиларни ўз асарларига асос қилиб олиш йўлидан бораётирлар.

Умуман, миллий колоритни сийқаси чиқиб кетган ташқи белгилардан ахтаришдан кутилган натижага олиб келмайди. Масала анча мураккаброқ. Ҳамма халқ вакилларининг маданий савияси қарийб баробар ривожланаётган ҳозирги даврда миллий хусусиятларни умумтараққиёт жараёнларига боғлиқ ҳолда, интернационаллашиб бораётган хусусиятлар билан изоҳлаш керак бўлади.

Айрим пайтларда «адабиётларимизнинг миллий белгилари йўқолиб бораяпти, Иттифоқимиздаги адабиётлар бир хиллашиб кетаяпти» қабилидаги нообъектив фикрларни эшитиб қоламиз. Ҳа, ҳақиқатан миллий адабиётлар кўп жиҳатлардан, хусусан, дунёқарашда, кўпгина маънавий масалаларни олға суришда бир-бирларига яқинлашиб қолишди. Бу айбми? Йўқ, албатта! Маънавий бирлик — бу фазилат. Бу яқинликни изоҳлаш ҳам қийин эмас. Ҳаётнинг ўзида халқлар, миллатлар ҳар жиҳатдан, хусусан, маънавиятда бир-бирларига ҳар қачонгидан кўра яқин бўлиб қолишди. Мисол учун оддийгина манзарани кўз олдингизга келтиринг: айтайлик, бундан 20—30 йил олдин иттифоқимизда яшаётган бир хил ёшдаги бир неча миллат вакилларини бир жойда кўрсангиз, уларнинг қайси миллатга мансублигини бемалол айтиб бераверишингиз мумкин эди. Уларнинг маънавий дунёсига назар солиб кўрсангиз, бир-биридан жиддий фарқ қилишини англаб олар эдингиз. Бугун ана шундай ёшларни бир жойга йиғиб кўрингчи? Уларнинг миллатини дарҳол ажратиб олиш қийин эканини англайсиз. Маънавиятда-чи? Бу жиҳатдан ҳам ҳозир турли миллат ёшлари бир-бирларидан катта фарқ қилмайдилар. Ҳаётга қарашлари — инсон тақдири, турмуш йўналиши, яшаш принциплари ва бошқа жиҳатлардан ҳам уларнинг тушунчалари жуда яқин туради. Шундай экан, нимага биз адабиётларда миллий белгиларни кўпроқ ташқи кўринишлардан ахтаришимиз, агар шундай белгилар кўзга ташланабермаса, ёзувчини миллий руҳини бера билмасликда айблашимиз керак? Ўзбек деганда чойхона-ю, ола дўппи; қозоқ деганда ўтов билан яйлов; қирғиз деганда оқ қалпоқ билан бешбармоқни пеш қила бериш вақти ўтмадимикин? Бу масалада, аввало, реал ҳаётдаги жараёнларга асосланиб фикр юритганимиз маъқул эмасми?

Табиийки, адабиётларнинг миллий белгиларини бутунлай инкор этиб бўлмайди. Улар бор ва яна бўлади ҳам. Бироқ кўп миллатли адабиётимизнинг тараққиёт фазилатларини ташқи белгилар эмас, балки барча миллий адбиётларга хос умуммуштараклик — умуминсонийлик хислатлари белгилайди. Биз шу ҳақиқатни унутмаслигимиз керак. Шу маънода миллийлик бизда умуминсонийлик ва интернационализмга зид

www.ziyouz.com kutubxonasi

хислат эмас, балки ўша умуминсоний хислатларни ва интернационализм руҳини ифода қилиш шаклларидан биридир. Расул Ҳамзатовнинг «... ҳар бир ижодкорнинг онги ва тушунчаси ҳозир ҳар қандай миллий тушунчалар чегарасидан чиққан бўлади» деган сўзларида катта маъно бор.

Ҳа, ҳозир ижодкор тор доирада қола олмайди, чунки миллий тушунчалар борган сари ўзгариб, интернационаллашиб бораяпти. Бизнинг давримизда миллий колорит ва интернационаллик бир-бирига зид тушунчалар эмас. Умуминсоний миллий белгиларни танлаб акс эттириш ўз-ўзидан интернационализмга олиб келади.

Миллийлик масаласини тор тушуниш ҳам ярамайди. Адабиётшунос А. Раҳимов миллийликни қандайдир консерватив, ўткинчи бир нарсага айлантириб тасаввур қиладиган, шу йўл билан уни кўпроқ ташқи белгилардан излайдиган танқидчи ва адабиётшуносларга жавобан ёзади:

«Миллийликни эскиликка тенглаштириб қўйиш, интернационалликка эса миллийликнинг улуши ҳисобига воқе бўладиган нарса деб қараш уларни, истасак-истамасак, бир-бирини инкор этадиган қарама-қарши қутбларга айлантиришга олиб келади»[1]. А. Раҳимов ўз фикрларини В. И. Ленининг «Интернационал маданият бемиллий маданият эмас» деган фикрлари билан далиллайди. Шу маънода интернационаллик тушунчасига миллий анъаналарнинг умуминсонийлик нуқтаи назаридан сараланиши, мукаммалланиши деб қараш тўғри бўлади. Р. Ҳамзатовнинг «миллий тушунчалар чегарасидан чиқиш» ҳақидаги фикрларини ҳам шу маънода тушуниш керак.

Энг муҳими, Иттифоқимизда миллатлар фақат ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий масалалардагина эмас, балки маданий масалаларда ҳам, шу жумладан бадиий ижодда ҳам борган сари бир-бирларига яқинлашиб, жипслашиб бораётирлар. Бу жараёнда эса катта-кичик миллатларнинг маданиятларига доир ўзига хосликлар тўсиқ бўлаётгани йўқ, аксинча улар бир-бирларига яқинлашиб, жипслашиб бораётирлар. Бу жараёнда эса катта-кичик миллатларнинг маданиятларига доир ўзига хосликлар тўсиқ бўлаётгани йўқ, аксинча улар бир-бирларига яқинлашиб, умумий тараққиётни тезлаштираяпти.

Шу сабабдан, миллий адабиётларнинг бир-бирларига яқинлашиши хусусида гап кетар экан, бадиий таржиманинг ўрни, роли ва ҳозирги ҳолати ҳақида гапирмаслик мумкин эмас.

4. Таржима муаммолари хусусида икки оғиз сўз

Бугун бадиий таржиманинг аҳамиятига ҳеч ким шубҳа билан қарамайди. Аксинча, шу нарса аниқки, таржима туфайли ҳар бир миллий адабиёт катта ижод йўлига чиқади, дунё адабиёти саҳнасига кўтарилиб, ўз фазилатларини намойиш қила олади. Бу XX асрнинг энг катта ютуқларидан биридир.

Таржима туфайли ўзбек китобхони психологик ҳолатлар тасвирининг гениал санъаткори Л. Толстой ижоди билан танишди. Революцион ғояларни тарғиб қилган В. Белинский, Н. Чернишевский асарларини она тилида ўқиди. Данте, Гёте, Бальзак эстетик дунёсини ўзлаштирди. Таржима орқали М. Горький, М. Шолохов ўзбек тилида гапирди... Хуллас, таржима туфайли ўзбек китобхони дунё маданияти саҳнасида дадил турибди ва, ўз навбатида, ўз маданиятини дунёга танитиш имкониятига эга бўлди. Шу маънода, таржима дунё халқларини бир-бирларига яқинлаштирадиган, бирининг даҳосидан иккинчисини баҳраманд қиладиган улуғ ва бебаҳо кўприкдир.

Қисқа муддат ичида республикамизда жаҳоннинг барча йирик тиллари, хусусан улуғ рус тилидан мураккаб таржималарни амалга ошира оладиган моҳир таржимонлар етишиб чиқди. В. И. Ленининг 55 томлик асарлари ўзбек тилида нашр қилиниши республикамизда катта таржимонлар мактаби юзага келганидан дарак бериб турибди. Бундан ташқари, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир сингари санъаткор ёзувчиларимиз таржима ишлари билан бевосита шуғулланишди. Улар кўпгина дурдона асарларни таржима қилиб, ўзбек китобхонларига тақдим қилдилар. Дантенинг «Илоҳий комедия», Гётенинг «Фауст», Фирдавсийнинг «Шоҳнома» каби асарларининг ўзбек тилида пайдо бўлиши адабиётимиз учун катта ғалаба бўлди.

Қисқаси, бадиий таржима адабий жараённинг муҳим ҳалқасига айландики, усиз бугунги адабиётимиз тараққиётини тасаввур қилиш мумкин бўлмай қолди.

Бироқ бугунги ҳаёт тажрибасидан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш керакки, жамият тараққиётини белгилайдиган маълум бир нуқта қай даражада аҳамиятли бўлса, шу нуқтадаги камчиликлар, фойдаланилмаган имкониятлар шу даражада кўпроқ кўзга ташланади.

Республикамизда таржиманинг асосий қисми русчадан ўзбекчага, ўзбекчадан русчага бўлаяпти. Хорижий мамлакатлар адабиёти ҳам асосан рус тили орқали амалга оширилади. Революциядан кейин таржимачилик катта мактаб бўлиб шаклланди. Таржима билан шуғулланган ёзувчилардан ташқари бир неча авлодлардан иборат малакали таржимонлар отряди юзага келди. Уларнинг тажрибасини умумлаштиради-

[1] А. Раҳимов. «Миллий адабиётлар равнақи», «Фан», 1981 йил, 23-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган илмий кадрлар ва илмий адабиётлар пайдо бўлди. Хуллас, бу соҳада ишлар яхши кетаяпти. Аммо ўзбекчадан русчага таржима масаласида иш кўнгилдагидек бўлаётгани йўқ. Бунинг иккита сабаби бор.

Биринчидан, ўзбекчадан русчага таржима қиладиган кадрлар ҳалигача етарли даражада мутахассислашганлари йўқ. Тўғри, етук рус шоир ва ёзувчилари қаламига мансуб таржималар сифат жиҳатидан ҳеч қандай эътироз туғдирмайди. Бироқ баъзан шундай таржималар учраб қоладики, асл нусҳа тилини, энг муҳими, ундаги ҳаётни етарли даражада тўла тасаввур қилмаслик, бу ишга иккинчи даражали нарса деб қараш оқибатида таржима сифати юқори бўлмайди. Ҳатто республикада қаттиқ танқид қилинган, бадиий жиҳатдан хом асарларни баъзи бир таржимонлар «тузатиб» айрим ҳолларда «тўлдириб» рус китобхонига тақдим қилишга шошилишади.

Иккинчи сабаб баъзан асл нусхада заиф, бадиий бўш бўлган асарни тезкорлик билан «тузатилиб» таржима қилиниши билан боғлиқ. Тўғри, баъзан актуал ва замонавий мавзуда битилган асарларни тезкорлик билан рус тилида чиқиши, умуман, олқишга сазовор иш. Лекин таржимон ва муаллифлар, аввало, асл нусха савиясини кўтариш чораларини кўриб, кейин таржимага қўл урсалар, адабиёт учун фойдали иш бўлар эди. Негаки, асл нусханинг ўзида пишиб етилмаган асарларни таржима қилиб эълон этиш талант тарбиясига, адабиётнинг, адиб ёки шоирнинг камолотга етишига зарар етказади. Фикримизча, таржимон фақат бир тилдан иккинчи тилга шунчаки ағдарувчи эмас, балки асар қимматини белгиловчи ҳакам бўлиши керак.

Шу нарса аниқки, асар эълон қилингандан кейин халқ мулкига айланади. Модомики, у халқ мулки экан, бунинг устига таржима орқали бошқа бир халққа тақдим қилинар экан, унга катта масъулият билан қараш, унинг савияси юқори даражада бўлиши учун жиддий қайғуриш керак.

Таржима учун асар танлашда битта муқаддас ҳақиқатга асосланиш зарур: чинакам бадиий асар барча тилларда — асл нусхада ҳам, бошқа тилда ҳам севиб ўқилиши керак. Ахир таржима қилинган асар бирданига бир неча халқнинг бойлигига айланади-ку! Демак, унга масъулиятсизлик билан қараш яхши натижага олиб келмайди.

Тўғри, таржима ҳам мураккаб иш. Баъзан шундай бўладики, асл нусхада муваффақиятли асарлар ҳам таржима қилинаётган тил ва китобхон дидини ҳисобга олиб қандайдир «тузатиш»ларга дучор бўлиши мумкин. Бу — бутунлай бошқа масала. Маълумки, бундай пайтларда моҳир таржимон ўз ишига ижодий ёндашиб асарнинг бошқа тилга хира бўлиб ўтадиган томонларини кўтаради, сайқаллаштиради. Шу сабабдан бу хилдаги «тузатишлар» талант учун — ҳам фойда, ҳам сабоқ. Миллий маданият учун эса катта бойлик.

Биз шу хилдаги таржима тарафдоримиз. Аммо баъзи таржимонларнинг муаллиф ўрнига қиладиган тузатишларига қаршимиз. Асарнинг услубий ифодаси ва структурасига тегишли барча ишларни муаллифнинг ўзи амалга оширгани яхши. Бундай талабларни амалга ошира олмаган адибларнинг асарларини таржима қилиш керакмикин?

Юқорида таржима — адабиётларни боғлаб турадиган кўприк деб атадик. Шундай экан, уни асраш, парвариш қилиш керак. Ундан икки томонга ҳам ҳаракатнинг бетўхтов ва бешикаст юриб туришини таъмин қилиш керак бўлади.

* * *

Юқорида айтилган барча мулоҳазалардан келиб чиқадиган хулоса шуки, адабиёт ва санъатимизнинг тараққиёти янги босқичга кўтарилди. Леонид Ильич Брежнев айтганидек, адабиётимизда «янги тўлқин» кўзга ташланиб турибди. Анъаналар, янгиликлар, миллийлик ва интернационаллик масалалари билан қизиқишни ҳам мана шу янги тўлқин натижаси деб қараш керак.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, бу «янги тўлқин»нинг негизида янгиликка интилишнинг роли катта, бироқ анъаналарнинг аҳамиятини ҳам кам деб бўлмайди. Бугунги кунда интернационализм ғояси билан қуролланган ва айни замонда миллий заминда мустаҳкам туриб, умуминсоний ғояларни олға сураётган ижодкорларнинг роли тобора ўсиб бормоқда. Булардан бирортасининг ролини назар-писанд қилмаслик — «янги тўлқин»нинг манбалари ва моҳиятини етарли даражада тушунмаслик бўлар эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi